

ગાયત્રી મંત્રના “પ” અક્ષરની વ્યાખ્યા

ઉદારતા અને દૂરદર્શિતા

● શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય

ઉદારતા અને દૂરદર્શિતા

ગાયત્રી મહામંત્રનો એકવીસમો અક્ષર 'પ' મનુષ્યને ઉદારતા અને દૂરદર્શિતાના ગુણો પ્રાપ્ત કરવાનું શિક્ષણ આપે છે-

પ્રકૃત્યા તુ ભવોદારો નાનુદારઃ કદાચન ।

ચિન્તયોદારદષ્પૈવ તેન ચિતાં વિશુદ્ધપતિ ॥

અથર્વ - "પોતાના સ્વભાવને ઉદાર રાખો, અનુદાર ન બનો. દૂરદર્શિથી વિચાર કરો. આવું કરવાથી ચિત પવિત્ર થાય છે."

પોતાની રૂચિ, દૃઢા તથા માન્યતાને બીજા પર લાદવી, પોતાના ગજથી સૌને માપવા, પોતાની જ વાતને, પોતાના જ સ્વાર્થને હંમેશાં ધ્યાનમાં રાખવો એ અનુદારતાનું ચિહ્ન છે. અનુદારતા એ પશુતાનું પ્રતીક છે. બીજાના વિચારો, તક્કો, સ્વાર્થો અને તેમની પરિસ્થિતિઓને સમજવા માટે ઉદારતાપૂર્વક પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો અનેક પ્રકારના ઝડપ સહેલાઈથી શાંત થઈ શકે છે. ઉદારતામાં બીજાને પોતાનો બનાવવાનો અદ્ભુત ગુણ રહેલો છે.

બીજા સાથે જેણા અંશો એકત્તી સ્થાપિત થાય એટલી એકતાને સૌપ્રથમ પ્રેરણ અને સહયોગનું માધ્યમ અનંતરવામાં આવે. મતભેદના પ્રશ્નોને એક બાજુ મૂકી દઈને મનની શાંત અવસ્થામાં તેમને ધીરેધીરે ઉકેલવા જોઈએ. સામાજિકતાનો આ જ નિયમ છે. જિદ્દી, દુરાગ્રહી, ધમંડી તથા સંકોણ ભાવનાવાળા માણસો બીજાઓનો સહયોગ મેળવવાથી મોટેભાગે વંચિત રહે છે.

આજનો, તરતનો જ લાભ જોવો અને ભવિષ્યનાં દૂરગામી પરિણામો અંગે વિચાર ન કરવો એ અદૂરદર્શિતા છે. તેની જ ચુંગાલમાં ફસાઈને મનુષ્ય પોતાનું સ્વાસ્થ્ય, યશ, વિવેક તથા સ્વાય્યી

લાભ ખોઈ બેસે છે. આજના કણ્ણિક લાભ ખાતર ભવિષ્યનો મોટો લાભ ખોઈ દેનાર મૂર્ખ માણસો જ બીમારી, અકાળ મૃત્યુ, ગરીબાઈ, બદનામી, ધૂષા તથા અધોગતિનો ભોગ બને છે. ખેડૂત, વિદ્યાર્થી, બ્રહ્મચારી, વેપારી, વૈદ્ય, નેતા, તપસ્વી વગેરે બધા બુદ્ધિશાળીઓ આજની થોડોધણી અસુવિધાઓનું ધ્યાન રાખવાના બદલે ભવિષ્યના મહાન લાભોનું ધ્યાન રાખે છે અને થોડોધણો ત્યાગ કરીને મોટો લાભ મેળવવાની નીતિ અપનાવે છે. ભવિષ્યનું ધ્યાન રાખનાર માણસ જ વર્તમાન સમય અને સાધનોનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી શકે છે. લક્ષ્યને સ્થિર કરીને ત્યાં સુધી પહોંચવાનો સતત પ્રયાસ કરવો એ જ સફળતાનો માર્ગ છે.

ઉદારતા એક મહાન ગુણ છે

મનુષ્યજીવનને સફળ અને ઉન્નત બનાવનારા અનેક ગુણો હોય છે, જેવા કે સત્ય, ન્યાયપ્રિયતા, ધીરજ, દઢતા, સાહસ, દયા, ક્ષમા, પરોપકાર વગેરે. એમાંથી કેટલાક ગુણો તો એવા હોય છે કે જેમનાથી તે વ્યક્તિ પોતે જ લાભ ઉઠાવે છે અને કેટલાક એવા પણ હોય છે, જેમના દ્વારા અન્ય લોકો પર ઉપકાર પણ થાય છે અને પોતાની પણ આત્મોનાતિ થાય છે. ઉદારતા એક એવો જ મહાન ગુણ છે.

મનુષ્યના વ્યક્તિત્વને આકર્ષક બનાવનાર જો કોઈ વસ્તુ હોય તો તે ઉદારતા છે. ઉદારતા એ પ્રેમનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. પ્રેમમાં તો ક્યારેક ક્યારેક સ્વાર્થની ભાવના પણ છુપાયેલી હોય છે. કામાતુર મનુષ્ય પોતાની પ્રેમિકાને પ્રેમ કરે છે, પરંતુ જ્યારે તેની પ્રેમવાસના તૃપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે તે તેને ભૂલી જાય છે. જે સ્ત્રીને કામુક પુરુષ પોતાના પૌરણકાળ અને આરોગ્ય અવસ્થામાં પ્રેમ કરે છે, તેને જ વૃદ્ધાવસ્થા તે બીમાર અવસ્થામાં તિરસ્કારની દાદીએ જોવા લાગે

ઉદારતા અને દૂરદર્શિતા

૨

છે. પિતાનો પુત્ર પ્રત્યેનો પ્રેમ, મિત્રનો મિત્ર પ્રત્યેનો પ્રેમ તથા દેશભક્તાનો પોતાના દેશવાસીઓ પ્રત્યેનો પ્રેમ- દરેકમાં સ્વાર્થ પણ રહેલો હોય છે. જ્યારે પિતાનો પુત્ર પ્રત્યે, ભાઈનો ભાઈ પ્રત્યે, મિત્રનો મિત્ર પ્રત્યે, દેશભક્તાનો દેશવાસીઓ પ્રત્યે કોઈ પણ પ્રકારનો સ્વાર્થભાવ નથી હોતો ત્યારે તેઓ પોતાના પ્રિયજનો પ્રત્યે ઉદાસીન થઈ જાય છે, પરંતુ જે પ્રેમનો આધાર ઉદારતા હોય છે તે આવી રીતે નાચ થતો નથી. ઉદાર માણસ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે બીજાને પ્રેમ નથી કરતો, પરંતુ તેના કલ્યાણ અને પોતાના સ્વભાવના કારણે કરે છે. તેનાથી ઉદારતાયુક્ત પ્રેમ સેવાનું સ્વરૂપ ધારણ કરી લે છે. આવા પ્રકારનો પ્રેમ દેવી રૂપમાં પ્રકાશિત થાય છે.

ઉદાર માણસ બીજાના દુઃખે દુઃખી થાય છે. તેને પોતાનાં સુખ-
દુઃખની એટલી ચિંતા હોતી નથી, જેટલી બીજાના સુખદુઃખની હોય છે. ભગવાન બુદ્ધ પોતાના દુઃખની નિવૃત્તિ માટે સંસારનો ત્યાગ કરીને જંગલમાં ગયા ન હતા, પરંતુ સંસારનાં બધાં પ્રાણીઓને દુઃખમાંથી મુક્ત કરવા માટે રાજમહેલ છોડીને વનવાસી બન્યા હતા. આવી વ્યક્તિઓને જ નરશ્રેષ્ઠ કહેવામાં આવે છે.

ઉદારતાથી મનુષ્યની માનસિક શક્તિઓનો અદ્ભુત વિકાસ થાય છે. જે વ્યક્તિ પોતે કમાયેલા ધનનું જેટલું વધારે દાન કરે છે તે બીજું વધારે ધન કર્માઈ શકવાનો પોતાની અંદર એટલો જ વધારે આત્મવિશ્વાસ પેદા કરી લે છે. સાચી ઉદાર વ્યક્તિને પોતાની ઉદારતા માટે ક્યારેય અફસોસ કરવો પડતો નથી. ઉદાર વ્યક્તિની આત્મભર્તના થતી નથી. સેવાભાવથી કરવામાં આવેલું કોઈ પણ કાર્ય માનસિક દંઢતા વધારે છે. તેના કારણે દરેક પ્રકારના વિકારો મનમાં ઉથલપાથલ કરવાના બદલે શાંત થઈ જાય છે. અનુદાર

વ्यक्ति અનેક પ્રકારનું આગળપાછળનું વિચારે છે, જ્યારે ઉદાર વ્યક્તિ આવા પ્રકારની વાત વિચારતી નથી. ભલાઈનું પરિણામ ભલું જ હોય છે, પછી ભલે તે ગમે તે વ્યક્તિ પત્યે આચરવામાં કેમ ન આવી હોય? એનાથી એક બાજુ ઉદારતાને પાત્ર લોકોના મનમાં ભલાઈના વિચારોનો સંચાર થાય છે અને બીજી બાજુ પોતાના વિચારો પણ સારા બને છે.

પ્રકૃતિનો આ અટલ નિયમ છે કે કોઈ પણ ત્યાગ વ્યર્થ જતો નથી. જાણી જોઈને કરવામાં આવેલો ત્યાગ સૂક્ષ્મ આધ્યાત્મિક શક્તિના રૂપમાં પોતાના જ મનમાં સંચિત થઈ જાય છે. આ શક્તિ એક પ્રકારની પ્રોમીસરી નોટ જેવી છે, જેને ગમે ત્યારે વટાવી શકાય છે. ઘણા બધા લોકોને ભવિષ્યનો ભય સદાય સત્તાવતો રહે છે. તેઓ એવી ચિંતામાં ડુબેલા રહે છે કે તેઓ જ્યારે કંઈ કામ નહિ કરી શકે ત્યારે તેમનાં બાળબચ્ચાને શું ખવડાવશે અથવા તો પોતાની આજીવિકા કેવી રીતે ચલાવશે? કેટલાય લોકોને પોતાની શાન જાળવી રાખવાની ચિંતા રહેતી હોય છે, પરંતુ ઉદાર વ્યક્તિને આવા પ્રકારની કોઈ ચિંતા સત્તાવતી નથી. જ્યારે તે ગરીબ હોય છે ત્યારે પણ સુખી રહે છે. તેને ભાવી મુશ્કેલીઓનો કોઈ ભય સત્તાવતો જ નથી. સંસારની અનુદાર વ્યક્તિઓ જેટલી કાલ્પનિક દુઃખોથી દુઃખોથી રહે છે તેટલી વાસ્તવિક દુઃખોથી દુઃખોથી હોતી નથી. ઉદાર માણસના મનમાં આવા બધા અશુભ વિચારો આવતા નથી, જે સામાન્ય લોકોને હંમેશાં પીડ્યા કરતા હોય છે.

જે કોઈ મનુષ્ય પોતાની જાતે ગરીબીનો અનુભવ કરતો હોય તો તેની ચિંતાથી મુક્ત થવાનો ઉપાય ધનસંચય કરવો એને માનવામાં આવે છે. ધનસંગ્રહ માટેના પ્રયત્નોથી ધનનો સંગ્રહ તો થઈ જાય છે, પરંતુ માણસ ધનની ચિંતામાંથી મુક્ત થઈ શકતો

નથી. તે ધનવાન બનીને પણ નિર્ધન બની રહે છે. જ્યારે ધન ભેગું થઈ જાય છે ત્યારે તેના મનમાં એક પ્રકારનો કારણ વગરનો ભય પેદા થાય છે. તેને એવો ભય પેદા થાય છે કે ક્યાંકં તેના સંબંધીઓ, મિત્રો, પડોશીઓ વગેરે તેનું ધન હડપ ન કરી લે અને તેનાં બાળબચ્ચાં તેના મર્યાદા પછી ભૂખે ન મરે. તે પોતાના અનેક કાલ્યાનિક દુષ્મનો જીભા કરી લે છે અને તેમનાથી બચવા માટે અનેક પ્રકારના ઉપાયો વિચારતો રહે છે. વધારે ધન ભેગું કરવાની ધૂન સવાર થઈ જવાના કારણે તેનું સ્વાસ્થ્ય પણ ખખડી જાય છે. તેનાં બાળકોનું શિક્ષણ પણ સારી રીતે થઈ શકતું નથી અને તેઓ નકામાં અને ચરિત્રહીન બની જાય છે. આમ તેનો ધનસંગ્રહનો પ્રયાસ એક બાજુ તેના મોતને નજીક બોલાવી લે છે, તો બીજી બાજુ ધનના વિનાશનું કારણ પણ પેદા કરી દે છે. આમ ધનસંગ્રહનો પ્રયત્ન આખરે સરળ ન થતાં નિષ્ફળ નીવડે છે.

ગરીબ વ્યક્તિ પણ ઉદાર હોઈ શકે છે

જે વ્યક્તિ ગરીબીનો અનુભવ કરે છે તેના માટે પોતાની ગરીબીની માનસિક સ્થિતિને બદલવા માટેનો ઉપાય છે - પોતાના કરતાં વધારે ગરીબ લોકોની સ્થિતિ પર વિચાર કરવો અને તેમના પ્રત્યે કરુણાભાવનો અભ્યાસ કરવો. પોતાના કરતાં વધારે ગરીબ લોકોની ધન દ્વારા સેવા કરવાથી પોતાની ગરીબીનો ભાવ ન છ થાય છે. પછી માણસ પોતાના અભાવ અંગે હુદ્દી ન થતાં પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી માને છે. તેની ભવિષ્ય અંગેની નકામી ચિંતાઓ દૂર થઈ જાય છે. તેનામાં આત્મવિશ્વાસ વધી જાય છે. આ આત્મવિશ્વાસના કારણે તેની માનસિક શક્તિ પણ વધી જાય છે. મનુષ્યના સંકલ્યની સરળતાનો આધાર તેની માનસિક શક્તિ ઉપર

રહેલો છે. આથી જે વ્યક્તિ ઉદાર વિચારો ધરાવે છે તેના સંકલ્પો સજ્ઞન થાય છે. તેનું મન પ્રસન્ન રહે છે. તે દરેક પ્રકારની પરિસ્થિતિઓમાં શાંત રહે છે. તેનું સ્વાસ્થ્ય પણ સારું રહે છે અને જે કામ હાથમાં લે છે તેને પૂરું કરવામાં સમર્થ બની જાય છે. તેનું અકારણ મૃત્યુ પણ થતું નથી. દીર્ଘજીવી હોવાના કારણો તેનાં સંતાનોને બીજા પર આશ્રિત રહેતું પડતું નથી.

જે વ્યક્તિના વિચારો ઉદાર હોય છે અને જે હંમેશાં પોતાની જાતને બીજાઓની સેવામાં જોતરી રાખે છે તેની આસપાસના લોકોના વિચારો પણ ઉદાર બની જાય છે. સ્વાર્થી માણસનાં સંતાનો નકામાં જ નહિ, કૂર પણ હોય છે. આવાં સંતાનો માતાપિતાને પણ દુઃખ આપે છે. આનાથી વિપરીત ઉદાર માણસોનાં સંતાનો હંમેશાં માતાપિતાને પ્રસન્ન રાખવાનું કામ કરે છે. જ્યારે ઉદારતાના વિચારો મનુષ્યનો સ્વભાવ બની જાય છે, એટલે કે તે તેના ચેતન મનને જ નહિ, પરંતુ અચેતન મનને પણ પ્રભાવિત કરી દે છે ત્યારે તેમનો પ્રભાવ નાનાં બાળકો અને બીજા સંબંધીઓ પર પડે છે. આમ આપણે આપણી આજુબાજુ ઉદારતાનું વાતાવરણ બનાવી લઈએ છીએ અને તેનાથી આપણા મનમાં અદ્ભુત માનસિક શક્તિનો વિકાસ થાય છે.

વિદ્યાના વિષયમાં એવું કહેવાય છે કે તે બીજાઓને જેટલી વધારે વહેંચવામાં આવે એટલી વધે છે. આપવાથી કોઈ વસ્તુ વધે એ વિદ્યાની બાબતમાં જ સાચું છે. યુધિષ્ઠિર મહારાજે રાજસૂય યજ્ઞમાં વિદાય અને દાનનો ભાર દુધોધનને સોંપ્યો હતો અને કૃષ્ણાએ સ્વયં લોકોના સ્વાગતની જવાબદારી સ્વીકારી હતી. કહેવાય છે કે દુધોધનને આ કાર્ય એટલા માટે સોંપવામાં આવ્યું હતું કે જેનાથી તે મનમાન્યું ધન સૌને આપે, પરંતુ તે વિદાયમાં બીજાઓને જેટલું

ધન આપતો હતો, તેનાથી ચારગણું ધન તરત જ યુદ્ધિષ્ઠિરના ખજાનામાં જમા થઈ જતું હતું. શ્રીકૃષ્ણ સૌં અતિથિઓનું સ્વાગત કરતી વખતે તેમના પગ ધોતા હતા. તેના પરિણામે તેમણે પોતાનું સંભાન ગુમાવ્યું નહિ, જેલદું તેમાં વધારો થયો. જ્યારે રાજુસભા ભરાઈનો એક શિશુપાલ સિવાય બધા રાજુઓએ શ્રીકૃષ્ણને સર્વોચ્ચ આસન આપવા માટે પ્રસ્તાવ મુક્યો. જે પોતાના મનને બીજાના હિત માટે છેટલું લગાવે છે તે એટલું જ વધારે મેળવે છે અને જે પોતાના માન-અપમાનની પરવા નથી કરતો તે જ સંસારમાં સૌથી વધારે સંભાનિત થાય છે.

સ્વાર્થભાવ મનમાં ક્ષોભ પેદા કરે છે અને ઉદારતાનો ભાવ શીલ પેદા કરે છે. જે આપણે પોતાના જીવનની સફળતાને આંતારિક માનસિક અનુભૂતિઓથી માપીએ, તો જણાશે કે ઉદાર વ્યક્તિનું જીવન જ સફળ હોય છે. મનુષ્યની સ્થાયી સંપત્તિ ધન, રૂપ કે યશ નથી. આ બધાં તો ન શર છે. તેની સ્થાયી સંપત્તિ તો તેના વિચારો જ છે. જે વ્યક્તિના મનમાં શાંતિ, સંતોષ અને સમતાના છેટલા વધારે વિચારો આવતા હોય એટલો જ તે વધારે ધનવાન છે. ઉદાર વિચારો મનુષ્યની એવી સંપત્તિ છે, જે તેને આપત્તિકાળમાં મદદરૂપ નીવડે છે. પોતાના ઉદાર વિચારોના કારણે તેના માટે આપત્તિકાળ આફતના રૂપમાં આવતો જ નથી. તેને બધી પરિસ્થિતિઓ પોતાને અનુકૂળ જ લાગે છે.

ઉદાર માણસના મનમાં સારા વિચારો આપમેળે જ ઉત્પન્ન થાય છે. આ સારા વિચારોના કારણે દરેક પ્રકારની નિરાશાઓ નાચ થઈ જાય છે અને ઉદાર માણસ હંમેશાં ઉત્સાહપૂર્વ રહે છે. ઉદાર માણસ આશાવાદી હોય છે. નિરાશાવાદ અને અનુદારતાનો જેવી રીતે સંબંધ છે, એવી જ રીતે ઉદારતાનો સંબંધ સહયોગ,

આશાવાદ અને ઉત્સાહ સાથે હોય છે. જ્યારે માણસ પોતાની અંદર કોઈ જાતની નિરાશામાં વધારો થતો અનુભવે ત્યારે સમજવું કે તેના વિચારોમાં ક્યાંક ને ક્યાંક ઓટ આવી છે. આથી તેના પ્રતિકાર સ્વરૂપે તેણે ઉદાર વિચારોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. પોતાની નજીક રહેતી વ્યક્તિઓથી જ તેની શરૂઆત કરવામાં આવે, તો જોવા મળશે કે થોડા જ સમયમાં તેની આજુબાજુ કંઈક જુદા જ પ્રકારનું વાતાવરણ પેદા થયું છે. તેના મનમાં ફરીથી આશાવાદી વિચારો આવવા લાગશે. જેમ જેમ તેની ઉદારતાનો અભ્યાસ વધશે તેમ તેમ તેનો ઉત્સાહ પણ વધતો જશે. આનાથી એ સાબિત થાય છે કે માણસ ઉદારતાથી કશું ગુમાવતો નથી, પરંતુ કંઈક ને કંઈક મેળવે જ છે.

ધર્ષા બધા લોકો કહેતા હોય છે કે બીજા લોકો અમારી ઉદારતાનો ગેરલાભ ઉઠાવે છે. વાસ્તવમાં એવી ઉદારતા એ ઉદારતા જ નથી, જેમાં પાછળથી પશ્ચાતાપ કરવો પડે. સ્વાર્થના કારણે બતાવવામાં આવેલી ઉદારતાની પાછળ જ આવો પશ્ચાતાપ થાય છે. સાચા હદ્યથી દાખવવામાં આવેલી ઉદારતા ક્યારેય પશ્ચાતાપનું કારણ બનતી નથી. તેનું પરિણામ હંમેશાં સારું જ આવે છે. જો કોઈ વ્યક્તિ આપકા ઉદાર સ્વભાવનો ગેરલાભ ઉઠાવીને આપણાને છેતરતી હોય તો તેનાથી આપણાને નહિ, એ છેતરપણી કરનારને જ નુકસાન થાય છે.

બીજાના દોષો ન શોધશો

કોઈને માત્ર પેસાથી મદદ કરવી તેને જ ઉદારતા કહેવાતી નથી, પરંતુ બીજા સાથે તેનું આંતરિક મન સંતુષ્ટ અને સુખી બને તેવો સદ્ગ્યવહાર કરવો એ પણ ધર્ષી પ્રશંસનીય પ્રવૃત્તિ છે. સંસારમાં

દોષોની કમી નથી. મોટા ભાગના લોકોમાં ગુણો કરતાં દોષોનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે. જો તમે ઉદાર પ્રકૃતિના હો અને આવા લોકોના દોષો પર પડદો પાડીને તેમના ગુણોને જ પ્રોત્સાહન આપશો, તો શક્ય છે કે તેનાથી તેમનો માનસિક સુધાર થઈ જાય અને તેના માટે તે હંમેશાં તમારો ફૂતજા બની રહે.

બીજાના દોષો જોવાની ટેવ ઘણી ખરાબ છે. દોષો જોવાની ટેવ પડી જવાના કારણે સામેની વ્યક્તિના દોષો જ દેખાય છે, તેનામાં અમુક સારા ગુણો પણ હોય છે, પરંતુ રજનો ગજ કરી દેવાની આ ખરાબ ટેવના કારણે જેમ તણખલાની આડમાં પછાડ હોવા છતાં તે દેખાતો નથી, તેમ તેના સદ્ગુણો દેખાતા નથી. બીજાના દોષો જોવા, છિદ્રાન્વેષણ કરવું એ મોટો માનસિક રોગ છે. તેનાથી મુક્ત થવું જોઈએ.

ભગવતી પાર્વતીના બે પુત્રો હતા. એકને છ મુખ અને બાર આંખો હતી અને બીજાને હાથી જેવું લાંબું નાક હતું. પહેલો બીજાનું નાક હાથથી માપવા લાગતો અને બીજો પહેલાની આંખો ગણવા લાગતો. એક, બે, ત્રણ, ચાર, દસ, અગિયાર, બાર... બસ, પછી ઝડપો શરૂ થઈ જતો અને તે બંને એકબીજા સાથે ખૂબ ઝડપવા લાગતા. માતા પાર્વતી તેમની આ લડાઈથી ખૂબ જ હેરાન થઈ ગયાં. તેઓ તેમને સમજાવવાનો પ્રયાસ કરતાં, પણ તે બંને માનતા નહોતા. એક દિવસ તે બંનેને પકડીને શિવજી પાસે લઈ ગયાં અને કહ્યું કે મહારાજ ! આ છોકરા આખો દિવસ ઝડપયા કરે છે, તેમને ગમે તે રીતે સમજાવો. જ્ઞાનના ભંડાર શંકરજી તેમના ઝડપવાનું કારણ સમજુ ગયા અને તેમણે તે બંનેને ખૂબ જ પ્રેમથી પાસે બેસાડીને બીજાના દોષો જોવાના આ કુરુણા વિશે સમજાવ્યું. છોકરાઓએ ઝડપવાનું બંધ કરી દીધું. આથી જ કોઈએ કહ્યું છે -

અગર હે મંજૂર તુલકો બેહતરી,
ન દેખ એબ દૂસરોંકા તૂ કલ્યી ।
કિ બદ (દોષ) બીની આદત હે શૈતાન કી,
ઈસીમેં બૂરાઈ કી જડ હે છિપી ॥

મહાત્મા સુરદાસનું એક ખૂબ સુંદર પદ છે - 'પ્રભુ મોરે
અવગુણ ચિત્ત ના ધરો...'! ભગવાનને કરવામાં આવેલી આ
પ્રાર્�ના હદ્યને ચુંબકની જેમ પકડી લે છે. ભગવાન આપણા
અપરાધોને ક્ષમા કરે, આપણા દોષોને ન જુઓ એવો ભાવ હદ્યમાં
આવતાં જ એવો વિચાર આવે છે કે પોતાના અપરાધોને માફ
કરાવનારે પોતે પણ બીજાના અપરાધોને માફ કરી દેવા જોઈએ.
જ્યારે આપણે સ્વયં ક્ષમાશીલ બનીશું ત્યારે જ આપણા અપરાધો
માફ થઈ શકશે. બીજાઓના દોષો જોવા એ ભગવાન પ્રત્યે કૃતદ્ધન
થવા સમાન છે. આપણે ફરિયાદ કરતા રહીએ છીએ કે મારો
અમુક મિત્ર-સંબંધી આવો છે, તેવો છે, પરંતુ આપણે આપણા
એ સંબંધીના એવા ખાસ ગુણોનો વિચાર કરતા નથી કે જે બીજા
લોકોમાં નથી. આપણે મોટેભાગે એ ભૂલી જઈએ છીએ કે
આપણાને જે સંબંધી મળ્યા છે તે બીજા સંબંધીઓની સરખામળીમાં
અનેક બાબતોમાં ખૂબ જ સારા છે અને આપણે નકામા એ
સંબંધીના કારણે આપણા ભાગ્યને રડીએ છીએ. આ ઉપરાંત
આપણે એટલા માટે પણ કૃતદ્ધન છીએ કે આપણે આપણા સંબંધીએ
કરેલી સેવાઓની પણ પ્રશંસા કરતા નથી. કૃતજ્ઞતાનો બોધપાઠ
આપણે ભગવાન રામ પાસેથી શીખવો જોઈએ. મહર્ષિ વાલ્મીકિ
રામને કહે છે-

ન સ્મરત્યુપકારાણાં શતમણ્યાત્મવતયા ।
કથચિદુપકારેણ કૃતનૈકેન તુષ્પતિ ॥

તે કોશલ્યાનંદન એવા છે કે કોઈના દ્વારા પોતાના પ્રત્યે કરવામાં આવેલા સેકડો અપકારોને પણ યાદ રાખતા નથી, પરંતુ જે કોઈ ગમે તે રીતે તેમના પર ઉપકાર કરે, તો તેનાથી જ તેમને સંતોષ થઈ જાય છે. મહાકવિએ રામના આ ગુણોને કારણો તેમને વારંવાર ‘અનુસૂય’ કહીને સ્મરણ કર્યું છે. ‘અનુસૂય’ એટલે અસૂયા-દોષરાહિત. કોઈના ગુણોમાં દોષ જેવો અથવા કોઈના ગુણો જોઈ ઈચ્છા કરવી ઓ અસૂયા છે. ભગવાન રામ ન તો કોઈના ગુણોમાં દોષ જોતા હતા કે ન તો કોઈના ગુણો જોઈને ઈચ્છા કરતા હતા. રામભક્તે આવા જ હોતું જોઈએ. પરદોષ-દર્શનના દુર્ગુણમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે આપણે બીજાના ગુણોનું ચિંતન કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ અને સામેની વ્યક્તિના ગુણોનો વિચાર કરવો જોઈએ.

સંકીર્ણતા જ મનોમાલિન્ય પેદા કરે છે

સંકીર્ણતા એ માનવસ્વભાવનો મોટો દોષ છે. મનુષ્ય એક સામાજિક જીવ છે અને તેનું જીવન ત્યારે જ સફળ માની શકાય કે જ્યારે તે બીજા લોકોને પોતાનો સહયોગ અને સહાયતા પૂરાં પાડે. પરંતુ જે લોકો સ્વભાવની સંકીર્ણતાના કારણો એવું વિચારે છે કે અમે એવા જ લોકોને મદદ કરીએ, જેમની પાત્સેથી અમને કંઈક મદદ મળી ચૂકી છે અથવા ભવિષ્યમાં મળવાની આશા છે, તો તેમના દ્વારા ભલાઈ થવાની ધર્ણી ઓછી સંભાવના છે. સોદો કરવાની આવી મનોવૃત્તિને ક્યારેય પ્રશંસનીય ન કહી શકાય અને તેનાથી કોઈને વિશેષ લાભ થઈ શકતો નથી.

સંકીર્ણ સ્વભાવની વ્યક્તિઓ મોટેભાગે કોઈની પ્રશંસા કરી શકતી નથી કે બીજા દ્વારા પ્રશંસા થાય તે સાંચી શકતી નથી. તેઓ

હંમેશાં પોતાના લાભ પર જ દાદિ રાખે છે અને બની શકે ત્યાં સુધી બીજાને મદદ ન કરવાનો તેમનો સ્વભાવ હોય છે. એટલું જ નહિ, તેઓ મોટે ભાગે બીજાના દોષો જ શોધ્યા કરે છે અને તેની જરૂર કરતાં વધારે કડવી ટીકા કરે છે, જેથી તે વ્યક્તિ બીજાઓની નજરમાંથી ઉત્તરી જાય.

બીજાના દોષો જોવા એ અધરં કામ નથી. સામાન્ય, નાનીમોટી ભૂલો શોધીને કોઈની પણ ટીકા કરી શકાય છે. રાઈનો ગજ કરી શકાય છે. શબ્દની પણ જરૂર હોતી નથી. માત્ર હાવભાવ દ્વારા, નાક મચકોડીને અથવા તો મોહું બગાડીને તમે ગમે તે વ્યક્તિની ટીકા કરી શકો છો તથા તેની ભૂલોને પ્રકાશમાં લાવી શકો છો, પરંતુ ટીકા કરવાથી કે ભૂલ પકડવાથી શું તે વ્યક્તિ તમારી સાથે સહમત થઈ જશે? “તું સાવ ફુવડ છે, કેટલી ગંઢી છે, આ કબાટ અને તિજોરીની શી દશા છે? હકીકતમાં તું કાર્સ્કુન માટે યોગ્ય નથી.” આ છે કેટલાક શબ્દો, જે એક અધિકારી પોતાની કલાક કે સેકેટરીને કહે છે. આ વાક્ય કોઈ છર્ટી કરતાં જરાય ઓછું ઘાતક નથી. સીધેસીધો શ્રોતાના આત્માભિમાન પર ઘા કરે છે. તેના અહંકાર, નિર્ણયબુદ્ધિ અને ચતુરતા પર મહાર કરે છે. શું આનાથી તે પોતાનું મગજ બદલી નાખશે? ક્યારેય નહિ. ખેટો અને કાન્ટના મહાન તર્કશાસ્ત્રની મદદ લઈને તેની સાથે દલીલબાળ કરવામાં આવે, તો પણ નકામી જશે, કારણ કે ટીકાના આ વાક્યે તેની ભાવનાને ઠેસ પહોંચાડી છે.

બીજાઓના દોષો જોવા અને ટીકાઓ કરતા રહેતું એ બેધારી તલવાર છે, જે ટીકા કરનાર અને સામી વ્યક્તિ બંને પર વાર કરે છે. શત્રુઓની સંઘ્યામાં વધારો કરવાનો આનાથી સરળ માર્ગ બીજો ક્યો હોઈ શકે? એક વિદ્ધાનનો અનુભવ છે કે “હું જ્યાં સુધી

મારી પત્નીના દોષો જ જોતો રહ્યો ત્યાં સુધી મારું ગૃહસ્થજીવન ક્યારેય શાંતિમય રહ્યું નહોતું." આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ પેદા થતાં સામેની વ્યક્તિના દોષો જ દેખાય છે, ગુણો દેખાતા નથી. જોતેનામાં ગુણો હોય તો પણ એવી રીતે છુપાઈ જાય છે, જેમ તણખલાની ઓથે તુંગર છુપાઈ જાય છે. સુપ્રાસિદ્ધ પદ્ધિમી વિચારક બેકનાના મત અનુસાર બીજાનું છિદ્રાન્વેષણ કરવું તે એક મહાન રોગ છે. તેનાથી મુક્ત થઈ જતું જોઈએ. મેથ્ય આનોલે કહું છે કે "બીજાઓના દોષો જોવા એ ભગવાન પ્રત્યે કૃતધન થવા સમાન છે."

દીવો લઈને શોધવા જવા છતાં પણ શક્ય છે કે કોઈ વ્યક્તિ એવી નહિ મળે, જે સર્વાંગસંપૂર્ણ હોય, જેનામાં કોઈ ખામી ન હોય. આવી વ્યક્તિ આજ સુધી પેદા થઈ નથી. કદાચ ભવિષ્યમાં થાય તો ખબર નથી. ત્યાં સુધી કોઈને ખરાબ સાબિત કરવો યોગ્ય નથી. ટૉક્ટર જોન્સન કહેતા હતા, "શ્રીમાન! સ્વયં પરમાત્મા પણ માણસના અંતિમ દિવસ પહેલાં તેના વિશે કોઈ નિષ્ઠય કરતો નથી, તો પછી આપણે બધા કોઈને ખરાબ કેવી રીતે કહી શકીએ?" આપણા હદ્યમાં પણ એવો જ ભાવ હોવો જોઈએ કે આપણા પરિચિતો, પ્રિયજનો, મિત્રો તથા અન્ય લોકોની નગનતા અને બદીઓને ન જોતા ફરીએ. ગોસ્વામી તુલસીદાસના શબ્દોમાં આપણો સ્વભાવ કપાસ જેવો નિર્મણ હોવો જોઈએ :

સાધુ ચરિત શુભ સરિસ કપાસુ ।

સરસ વિસદ ગુનમય ફલ જાસૂ ॥

જો સહિ દુખ પર છિદ્ર દુરાવા ।

બન્દનીય જેહિ જગ જસુ પાવા ॥

જ્ઞાતે દુઃખો વેઠી લે, પરંતુ બીજાના દોષો છુપાવે એ સજજનોના ગુણ માનવામાં આવ્યો છે. મુસ્લિમ ધર્મગ્રંથની એક કથા છે કે હજરત

નૂહ એક દિવસ શરાબ પીને ઉન્મત બની ગયા. તેમના કપડાં પણ અસત્યસ્ત થઈ ગયાં અને છેવટે તેઓ નિર્વસ્થ થઈ ગયા. તેમના પુત્રો શામ અને જૈપેથ દોડતા તેમની પાસે ગયા અને તેમને એક કપડાથી ઢાકી દીધા. તેમણે પોતાના પ્રિય પિતાની નજીબાની ન જોઈ. આપણા હદ્યની અંદર પણ આવો જ ભાવ હોવો જોઈએ કે પોતાના પ્રિયજનોની નજીબાની ન જોઈએ કે બદીઓને બિનજરૂરી રીતે જોતા ન ફરીએ.

કષ સહન કરીને પણ બીજાના દોષો દુપાવવા અને તેની ટીકા ન કરવાનું મહત્વ બહુ પહેલેથી જ આણી લેવામાં આવ્યું છે. મિસ્સર (ઇંજીનિયર)ના એક પ્રાચીન રાજી અખૂદીએ કહું હતું- “બીજાની ભૂલો ન પકડો અને કદાચ નજરે પડી જાય તો કહેશો નહિ. ” ઇસું પ્રિસ્ટે પણ એવું જ કહું હતું કે “જો તું ઇચ્છાતો હોય તે તારા દોષો પર વિચાર ન કરવામાં આવે, તો તું પણ બીજાના દોષો પર વિચાર ન કર !”

મોટાભાગના લોકો ફરિયાદ કરતા હોય છે કે અમુક મિત્ર આવો છે, અમુક સંબંધી આવો છે, તેમનામાં આ ખામી છે વગેરે વગેરે, પરંતુ તે વ્યક્તિના એ ગુણો પર વિચાર જ નથી કરતા કે જે બીજી વ્યક્તિઓમાં હોતા નથી અને જેના કારણો તે અનેક મુશ્કેલીઓથી બચે છે.

પરદોષદર્શનના પાપમાંથી મુક્ત થવા માટે ગુણોના ચિંતનની ટેવ પાડવી જોઈએ. સામેની વ્યક્તિના ગુણો પર વિચાર કરવો જોઈએ. ચીની કવિ યુ-ન-ચાનની કવિતાની કેટલીક પંક્તિઓનો અનુવાદ અમારા આ વાક્યનું સમર્થન કરે છે-

‘હે પ્રભુ ! મારે શત્રુ નહિ, મિત્ર જોઈએ,

તે માટે મને કંઈક એવી શક્ત આપ,

જેથી હું કોઈની ટીકા ન કરું, તેનાં ગુણગાન કરું.’

બેન્જામિન ફેન્કલિન તેમની યુવાવસ્થામાં ખૂબ નટખ્ટ હતા. બીજાની ટીકા કરવી, મશકરી કરવી એ તેમની આદત બની ગઈ હતી. પાદરીઓ, રાજકારણીઓ વગેરે તેમના માનીતા શત્રુઓ બની ગયા હતા. ત્યાર પછી એ વ્યક્તિએ પોતાની ભૂલ સુધારી અને આખરે તેઓ પ્રગતિ કરતા કરતા અમેરિકન રાજ્યથી બની ગયા. તેમને ફાન્સમાં મોકલવામાં આવ્યા ત્યારે તેમને પૂછવામાં આવ્યું, “તમે તમારા શત્રુઓની સંખ્યા ઓછી કરીને મિત્રો કેવી રીતે બનાવી લીધા ?” તેમણે જવાબ આપ્યો, “હવે હું કોઈની ટીકા કરતો નથી અને ન તો કોઈના દોષોને ચંગાડું દું. હા ! અલબાના, તેમનો કોઈ ગુણ મારી નજરમાં આવી જાય, તો તેને હું અવસ્થય પ્રગટ કરી દઉં દું. આ જ મારી સફળતાનું રહસ્ય છે.”

વિચારોમાં ઉદારતા રાખો

ઉદારતાનો સંબંધ માત્ર ભૌતિક પદાર્થોસુધી જ સીમિત નથી, પરંતુ વિચારોની ઉદારતાનો તેનાથી ઘણો વધારે સંબંધ છે. સંકીર્ણ વિચારો ધરાવતો માણસ જો ઉદારતાનો વ્યવહાર કરશે, તો પણ તેનાથી ખૂબ ઓછા લોકો લાભ ઉઠાવી શકશે. આવી વ્યક્તિ પરિવાર, જાતિ, ધર્મ, દેશ વગેરેની અનેક સીમાઓથી ઘેરાયેલી રહેછે, જેના કારણે તેની ઉદારતાનો ઝોત થોડે દૂર જઈને જ સુકાઈ જાય છે.

અનેક વ્યક્તિઓની ઉદારતા તો પોતાના પરિવારના લોકો કે સગાસંબંધીઓ પૂરતી જ સીમિત રહે છે. તેઓ પોતાની પાસેના અને દૂરના અસહાય સંબંધીઓ, તેમનાં બાળબચ્ચાઓને મદદ કરવી તેને જ પોતાના માટે અનિવાર્ય સમજે છે. તેનું એક કારણ એ પણ હોય છે કે તેમના સમર્થ હોવા છતાં તેમના સંબંધીઓ ખૂબ ખરાબ

સ્થિતિમાં ફરતા જોવા મળે, ટેરઠેર મદ્દ માટે હાથ ફેલાવતા જોવા મળે અથવા કોઈ આતનાં ખોટાં કામ કરીને જીવનનિર્વહિ કરે તો તેમાં તેમની જ બદનામી થાય છે. બીજા લોકો ગમે ત્યારે એવો કટાક્ષ કરી દેતા હોય છે કે “તમારા ફલાણા સંબંધી તો ગલીએ ગલીએ ભટક્યા કરે છે અને તમે અહી રૂઆબ દેખાડો છો !” મોટે ભાગે આવા લોકોની પીઠ પાછળ તો નિંદા જ થતી હોય છે. આથી આવા લોકોની ઉદારતા ખાસ કરીને પોતાના સ્વાર્થના કારણે જ હોય છે અને તેનો સમાજ પર વિશેષ પ્રભાવ પડતો નથી.

અમુક ખાસ લોકો પોતાની આતિના લોકોને મદ્દ કરવાને જ શ્રેષ્ઠ કાર્ય માને છે. થોડા સમય પહેલાં આવી મનોવૃત્તિ વિશેષ રૂપે પેદા થઈ ગઈ હતી અને તેના પરિણામે અગ્રવાલ, ખંડેલવાલ, બાહરસેની, કાન્યકુળી, સરયુપારીણા, ગૌડ, સનાઢ્ય, ખત્રી, રાજ્યુત, કાયસ્થ, કુરમી, તેલી, જ્યસ્વાલ, ભૂજી વૈશ્ય, કુશવાહા, જાટવ જેવી સેંકડો આતિઓ તરફથી અલગઅલગ શિક્ષણ સંસ્થાઓ, મંદિરો, પુસ્તકાલયો, ધર્મશાળાઓ વગેરેની સ્થાપનાઓ કરવામાં આવી હતી. આવી પ્રવૃત્તિ સાધારણ દાઢિએ ખરાબ ન કહી શકાય, કારણ કે એક એક સમુદ્દરાયની પ્રગતિ થવાથી તેનો પ્રભાવ આખા સમાજ પર પડે જ છે, પરંતુ જે લોકો ઉદારતાની સીમા પોતાની આતિ સુધી જ માની લે છે, તેમનો દાઢિકોણ મોટેભાગે સીમિત જ રહે છે અને રાષ્ટ્રીય વિકાસનાં કાર્યોમાં કયારેય યોગ્ય રીતે ભાગ લઈ શકતા નથી. અનેક વ્યક્તિઓ તો આવાં કાર્યો માત્ર કોઈ બીજી આતિ સાથે સ્પર્ધાની ભાવનાથી જ કરતી હોય છે અને જ્યારે એવી કોઈ પરિસ્થિતિ હોતી નથી ત્યારે તેમની ઉદ્ઘમશીલતાનો પણ અંત આવી જાય છે.

ધાર્મિક અનુદારતાનાં દુષ્પરિણામો

આમ તો મનુષ્યમાં ઉદારતા અને પરોપકારની ભાવના પેદા કરવી એને ધર્મનો મુખ્ય ગુણ માનવામાં આવ્યો છે અને આપણા ધર્મમાં ‘આત્મવત્ત સર્વભૂતેષુ’ ના સિદ્ધાંતને સમસ્ત શુભ કર્માનું સારતત્ત્વ માનવામાં આવેલ છે, તેમ છતાં સંસારની ગતિ આ દિદિએ સાવ જીલટી જગ્યાય છે. પાછલાં હજારો વર્ષોના ઈતિહાસમાં ધર્મના નામ પર જેટલા લડાઈ-જઘડા અને લોહીયાળ યુદ્ધો થયાં, કરોડો માણસો પર અમાનુષી અત્યાચારો ગુભારવામાં આવ્યા તેની કલ્પના કરવાથી પણ હદ્દ્ય કાંપી ઉઠે છે. ભારતવર્ષમાં વૈદિક અને બૌધ્ધ ધર્મ, પૌરાણિક લોકો અને જૈન ધર્મના લોકો, શૈવો અને વૈષ્ણવોના લડાઈજઘડા સેકડો વર્ષો સુધી ચાલતા રહ્યા. તેમાં લાખો લોકો માર્યા ગયા અને તેનાથી વધારે સંખ્યામાં લોકોને દુર્દશાગ્રસ્ત બનીને જ્યાંત્યાં ભટકવું પડ્યું. આજથી સાઈટ-સિતેર વર્ષ અગાઉ પણ સનાતન ધર્મ અને આર્થિકમાજના લોકો વચ્ચે ખૂબ જ કલેશ અને મારપીટનાં દશ્યો જોવા મળ્યાં હતાં. જ્યારે એક જ ધર્મ અને દેશના લોકોમાં નજીવા સૈદ્ધાંતિક મતભેદોના કારણે આવી પાશવતાનો ભાવ પેદા થઈ શકે છે, તો પછી વિદેશી અને તદ્દન જુદા ધર્મના લોકોની બાબતમાં તો પૂછવું જ શું? મુસલમાનો અને હિંદુઓ વચ્ચે પ્રાચીનકાળથી થતાં આકમણકારી યુદ્ધોની વાત તો જવા દઈએ, પણ હમજાં છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોમાં હિંદુ-મુસલમાનોમાં જેવી રીતે ભયંકર ઉપદ્રવ અને પારસ્પરિક નિંદા, ધૂણા અને દેખણી ઘટનાઓ બની ચૂકી છે, તે ‘ધર્મ’ના નામ પર કરવામાં આવેલાં પાપકર્માનું જવલાંત ઉદાહરણ છે. તેનાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ધાર્મિક ઉદારતાના અભાવમાં ભલા અને શ્રેષ્ઠ ગણ્યાત્તા માણસો પણ

પોતાની માનવતા ખોઈને કેવી રીતે હિંસક અને જંગલી પ્રાણીઓ જેવાં કામો કરવા લાગી જાય છે.

અમે સ્વીકારીએ છીએ કે ભારતવર્ષ ધર્મપ્રધાન દેશ છે, પરંતુ ભારતમાં બીજા દેશોની સરખામણીમાં હંમેશાં ધર્મ પર વધારે ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે, એવો દાવો વિદેશીઓને એક દંભપૂર્ણ ઉક્તિ લાગી શકે છે. અમે માનીએ છીએ કે બીજા દેશોમાં ગમેતે કારણોસર ધર્મ પર એટલો ભાર મૂકવામાં આવતો નથી કે જેટલો આજે ભારતમાં મૂકવામાં આવે છે, પરંતુ તેનો અર્થ એવો કદીયે થતો નથી કે બીજા દેશોની પ્રજા ભારતવર્ષ કરતાં ઓછી ધાર્મિક છે. હક્કીકત તો એ છે કે આજે પણ પ્રિસ્ટી દેશોમાં જે 'મિશનરી સ્પીરીટ' જોવા મળે છે, તેવો બીજા દેશો કે ધર્મવલંબીઓમાં જોવા મળતો નથી. ઈતિહાસના વિદ્યાર્થીઓ જાણે છે કે યુરોપમાં એક એવો યુગ હતો, જ્યારે હજારો લોકોએ આજિનમાં જીવતા સળગવાનું પ્રસન્નતાપૂર્વક સ્વીકાર્યું હતું, પરંતુ કેથોલિકમાંથી પ્રોટેસ્ટન્ટ કે પ્રોટેસ્ટન્ટમાંથી કેથોલિક બનવાનું સ્વીકાર્યું નહિ. જો કે આવા પ્રાણનો ત્યાગ કરનારા મહાપુરુષોની સામે સ્વધર્મ છોડીને પરધર્મ સ્વીકારવાનો સવાલ હતો, પરંતુ તેમના સ્વધર્મ અને પરધર્મમાં ખાસ કોઈ અંતર નહોતું, જેવું એ ધર્મા વચ્ચે જોવા મળે છે કે જેમનો જન્મ જુદી જુદી પરિસ્થિતિએ, દેશકાળ કે અન્ય કારણોસર થાય છે. તેમનામાં શૈવો અને વૈષ્ણવો, શિથા અને સુની જેટલો જ ફરક છે. ઈતિહાસ સાક્ષી છે કે રોમન કેથોલિક અથવા પ્રોટેસ્ટન્ટોએ એક જ ધર્મના અનુયાયીઓ હોવા હતાં પોતપોતાના મતને ફેલાવવા માટે ઉત્સાહપૂર્વક પ્રાણત્યાગ કરીને જે ધર્મપરાયણતા દર્શાવી તે બીજા દેશોમાં સામૂહિક રીતે તો ભાગ્યે જ જોવા મળી હશે. આથી ભારતવાસીઓ બીજા દેશવાસીઓ કરતાં વધારે ધર્મપરાયણ છે એવું કહેવું તે એક જાતની

ગવોક્તિ લાગે છે. આવી ગવોક્તિઓ જ સાંપ્રદાયિક વૈમનસ્ય અને આંતરરાષ્ટ્રીય મનોમાલિન્ય પેદા કરે છે.

દરેક દેશ કે ધર્મની વ્યક્તિ પોતાના દેશ કે ધર્મની મુક્તા કંટે પ્રશંસા કરવા માટે સ્વતંત્ર છે, પરંતુ જ્યારે તે પોતાના દેશપ્રેમ કે ધર્મપ્રેમમાં ઉન્મત બનીને પોતાના દેશ કે ધર્મને બીજા દેશ કે ધર્મ કરતાં વધારે શ્રેષ્ઠ કહેવામાં ગર્વ અનુભવવા લાગે ત્યારે તે જાણો બીજાને એક પડકાર ફેંકે છે અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંઘર્ષ, ચુંબક કે સાંપ્રદાયિક સંઘર્ષનાં બીજ વાવે છે. પોતાના દેશ, ધર્મ, જાતિ કે કુળની બીજાની સાથે સરખામણી કરીને તેમના કરતાં વધારે શ્રેષ્ઠ ગણાવવાની મદ્દોન્મત ભાવનામાં જ અનેક બદીઓનાં મૂળ રહેલાં છે. પોતાના દેશ, ધર્મ, ગુરુ અને માતાપિતાને શ્રેષ્ઠ સમજુને તેમનામાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ, પરંતુ આપણો એવો દાવો કરીએ કે અમારાં માતાપિતા જ દુનિયાના બધા લોકોથી શ્રેષ્ઠ છે અને અમારો હિંદુ ધર્મ બધા ધર્મો કરતાં સારો છે, તો શું બીજા લોકો સાથે આપણો સંઘર્ષ નહિ થાય? આપણાને તો કંઈક એવી ટેવ પડેલી છે કે જ્યાં સુધી આપણો કોઈ વસ્તુને સૌથી સારી ન કહી શકીએ અથવા જ્યાં સુધી આપણો આપણી જ વસ્તુને સૌથી સારી ન કહીએ, ત્યાં સુધી આપણો જીવ ધરાતો નથી અને તે વસ્તુ પ્રત્યે આપણા હદ્દ્યમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા જ પેદા થતી નથી. કદાચ આ જ કારણે આપણો જેને સૌથી સારો સમજતા નથી અથવા તો પોતાના ધર્મ કરતાં એકદમ હીન સમજુએ છીએ તેવા અન્ય ધર્મ પ્રત્યે યોગ્ય શ્રદ્ધા રાખતા નથી અને ન તો તેના પ્રત્યેની બીજાઓની પૂર્ણ શ્રદ્ધાને સહન કરી શકીએ છીએ. આ જ કારણે આપણો બીજાઓને યવન અથવા સ્લેચ્ચ કહીએ છીએ.

જો કે મારા કહેવાનો આશય એવો નથી કે આપણા ભાઈઓ આપણા ધર્મમાં હાઇક શ્રદ્ધા ન રાખે અથવા પૂર્ણ ઉત્સાહ સાથે તેનાં ગુણગાન ન કરે કે તેનો પ્રચાર કરવામાં કોઈ જીતની શિથિલતા દાખવે. આ બધાં કામો તો આપણે બીજા ધર્મને હીન સમજ્યા વગર કે તેની નિંદા કર્યા વગર પણ કરી શકીએ છીએ. એટલું જ નહિ, મને તો ખાતરી છે કે જે વ્યક્તિ ધર્મનો વાસ્તવિક મર્મ સમજતી હશે તે સંસારના કોઈ પણ નાના મોટા ધર્મ અથવા ભગુષબની બદબોઈ નહિ કરે. આ બાબતમાં એક અન્ય દેશના ધર્મગ્રંથમાં ખૂબ જ સારું ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે.

આરબ જીતના પ્રસિદ્ધ ધર્મગુરુ હજરત ઇબ્રાહિમનો એક નિયમ હતો કે કોઈ પણ અતિથિને ભોજન કરાવ્યા સિવાય પોતે જમતા નહોતા. એક દિવસ વર્ષાંત્રિતુમાં ભારે વરસાદના કારણે એક પણ અતિથિ તેમના ધેર આવ્યો નહિ અને તેઓ આખો દિવસ ભૂખ્યા રહ્યા. આખરે સંધ્યા સમયે અતિથિને શોધી લાવવા માટે પોતાના નોકરોને ઠેરઠેર મોકલ્યા અને પોતે પણ આમતેમ ફરવા લાગ્યા. દરમ્યાન તેમણે જોયું કે સામે એક અત્યંત વૃદ્ધ પુરુષ, જેની દાઢી-મૂછના વાળ બિલકુલ સફેદ હતા, તે વરસાદના કારણે ઊભા ઊભા અત્યંત કાંપતા હતા. તેઓ તેની પાસે જઈને કહેવા લાગ્યા, “શ્રીમાન! આપ કૃપા કરીને આજે મારા ધરનું આતિથ્ય સ્વીકારો.” વૃદ્ધ પ્રસન્નતાપૂર્વક તેમનું નિમંત્રણ સ્વીકારીને તેમના ધેર ગયા. નોકરોએ ઘણા આદરથી તેમને બેસવાનું આસન આપ્યું. જ્યારે તેઓ હાથપગ ધોઈને આસન પર બેઠા ત્યારે તેઓ તેમની આગળ ભોજન પીરસવા લાગ્યા. હજરત ઇબ્રાહિમ પણ તેમની સામે આવીને ઊભા રહ્યા. જ્યારે બધી જ વાનગીઓ પીરસાઈ ગઈ ત્યારે તે વૃદ્ધ ભોજન કરવા લાગ્યા. તેમને ઇશ્યરનો આભાર માન્યા વગર

કે ઈશ્વરનું નામસ્મરણ કર્યું વગર ભોજન કરતા જોઈને ઈશ્વરાહીમને ખૂબ જ માહું લાગ્યું અને કહેવા લાગ્યા, “આ તમારં કેવું આચરણ છે? જેની કૃપાથી તમને આ મધુર ભોજન ખાવા મળ્યું તેનો આભાર માન્યા વગર જ તમે ખાવા લાગ્યા? તમારામાં એક વૃદ્ધ જેટલી પણ સમજણ જણાતી નથી.”

તેના જવાબમાં વૃદ્ધે કહ્યું, “હું પ્રાચીન મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયનો હું.”

તેનો આવો જવાબ સાંભળીને ઈશ્વરાહીમનો કોષ્ટ ભલ્યુકી ઉઠયો અને તેમણે પેલા વૃદ્ધને ઘરમાંથી કાઢી મુક્યા. ત્યારે ઈશ્વરાહીમના હદ્દ્યમાં દેવવાણી થઈ કે “હે ઈશ્વરાહીમ! મેં જેને પ્રયત્નપૂર્વક અન્ન આપીને આટલી મોટી ઉંમર સુધી સાચવી રાખ્યો તેને તું એક ઘડીવાર પણ પોતાને ત્યાં રાખી ન શક્યો અને તેંતેના પ્રત્યે આટલી બધી ઘૂણા કરી? તે મૂર્તિપૂજક હતો કે નાસ્તિક હતો, પરંતુ તેંતારા દાનના નિયમનો ભંગ શા માટે ક્યા?”

આ હેઠાંત પરથી જણાય છે કે ધાર્મિક અનુદારતા એ કેટલી નુકસાનકારક બાબત છે, જે એક મહાપુરુષ કહેવાતી વ્યક્તિને પણ બધમાં નાખી દે છે. જો આપણે આપણા સંપ્રદાયના કે ધર્મના અનુયાયીઓ સાથે જ માનવોચિત વ્યવહાર કરી શકીએ અને બીજા બધા લોકોને નીચ અથવા પાપી માનીને ઘૂણાની નજરે જોઈએ, તેમની સાથે ઉદારતાનો વ્યવહાર કરવો જરૂરી ન સમજ્યો, તો વાસ્તવમાં આપણે ધાર્મિકતા કે આધ્યાત્મિકતાથી ઘણા ફૂર છીએ. કહેવાનો આશય એ નથી કે તમે પ્રિસ્તી, યહુદી, ઈસ્લામ, પારસી, બૌધ્ધ વગેરે અન્ય ધર્મને સત્ય માની લો અથવા તો પોતાના ધર્મ સમાન જ સમજો. હિંદુ ધર્મને આધ્યાત્મિકતાની દસ્તિએ ઘણા લોકોએ અન્ય ધર્મ કરતાં ઊચો હોવાનું સ્વીકાર્યું છે, પરંતુ આપણે

આના આધારે બીજા લોકોને અધમી કે પાપી કહીએ, તો આપણે પણ ઘણી મોટી ભૂલ કરીએ છીએ. જુદા જુદા ધર્મા જુદા જુદા દેશોના નિવાસીઓની સ્થિતિ અને આવશ્યકતાઓ જોઈને રચવામાં આવ્યા છે. બધા લોકો ધર્મના ઊચા સ્તરના બધા જ નિયમોનું એકદમ પાલન ન કરી શકે. જે લોકોના આધ્યાત્મિક સંસ્કારો હજુ શુદ્ધ અને પવિત્ર થયા નથી તેમને તેમની યોગ્યતા અનુસાર જ ધાર્મિક નિયમોનું પાલન કરવાનું જરૂાવવામાં આવે છે, પરંતુ આ કારણોસર તેમને પોતાનાથી જુદા સમજવા અને ઉદારતાના વ્યવહાર માટે અયોગ્ય માનવા એ ક્યારેય યોગ્ય ગણી શકાય નહિ.

વ્યવહારમાં ઉદારતા

ઉદારતાની સૌથી વધારે જરૂર વ્યવહારમાં પડે છે. આપણે આખો દિવસ આણીતા, અભાષ્યા, મિત્ર, શત્રુ, ઉદાસીન, અમીર, ગરીબ, સમાન સ્થિતિવાળા, અધિકારી, નોકર વગેરે સાથે વ્યવહાર કરવાની જરૂર પડે છે. આજકાલના મોટા ભાગના ચતુર અથવા તો દુનિયાદારી લોકોની તો એ રીત જ હોય છે કે જે પોતાના કરતાં મોટો અથવા શક્તિશાળી હોય તેની સાથે ખૂબ શિષ્ટતા, સમ્યતા અને ઉદારતાનો ભાવ પ્રગટ કરે છે અને નાના, નિર્બળ, અશિક્ષિત વ્યક્તિઓની સાથે કઠોરતા, રૂઆબ અને સંકીર્ણતાનો વ્યવહાર કરે છે. આ ઘણો સ્વાધી દણિકોણ છે. તેનામાં ઉચ્ચ્યતાનું કોઈ ચિહ્ન નથી. જેઓ પોતાનાથી શક્તિશાળી કે ઊચા દરજાના હોય તેમના પ્રત્યે ઉદારતા દર્શાવવી એ એક જીતનું માત્ર પ્રદર્શન છે. તેનો એકમાત્ર ઉદ્દેશ્ય એ હોઈ શકે છે કે તેઓ તમારા પર ખુશ રહે અને અને જરૂર પડે ત્યારે કોઈ જીતની સુવિધા પ્રદાન કરી શકે. ઉદારતાની સાચી ઓળખાણ તો નાના, આશ્રિત અને અસમર્થ લોકો

પ્રત્યે કરવામાં આવેલા વ્યવહારથી જ થાય છે. જો તમે તેમની સાથે માનવતાનો, સહદ્યતાનો તથા શિષ્ટતાનો વ્યવહાર કરતા હશો તો તમે નિઃસંદેહ ઉદ્ધાર ગણાશો. મહાન પુરુષો એમને જ કહેવાય છે કે જેઓ જરૂર પડે ત્યારે નાના નાના લોકો સાથે સહદ્યતાનો વ્યવહાર કરવામાં સંકોચ ન રાખે.

સ્વર્ગસ્થ મહાદેવ ગોવિંદ રાન્દે તે સમયના એક સુપ્રસિદ્ધ મહાપુરુષ હતા. તેમણે મુંબઈ પ્રાનામાં સમાજસુધારણા માટે ઘણું મોટું કામ કર્યું હતું અને અનેક ફુર્દ્શાશ્રસ્ત વ્યક્તિઓને મદ્દ કરીને તેમનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. તેઓ હાઈકોર્ટના જજ હતા અને સમાજમાં એક મોટા નેતા તરીકે ઓળખાતા હતા. એકવાર ભારે ગરમીના દિવસોમાં તેઓ સાંજના સમયે ગાડીમાં બેસીને ફરવા નીકળ્યા હતા. રસ્તામાં એક બાજુએ તેમણે એક ખૂબ જ ગરીબ વૃદ્ધાને બેઠેલી જોઈ, જે લાકડાંનો ભારો જીયકીને માથા પર ચઢાવવા માગતી હતી, પરંતુ તેનામાં એટલી શક્તિ ન હોવાના કારણે અસહાય બનીને જીભી હતી. તેણે રસ્તે જતા કેટલાય લોકોને વિનંતી કરી કે તેઓ તેને ભારો જીયકવામાં મદ્દ કરે, પણ કોઈ તેની આ દીન દશા પર ધ્યાન આપતું નહોતું. તેની પર નજર પડતાં જ રાન્દેએ તેની પરિસ્થિતિ જાડી લીધી. તેમણે ગાડી થોભાવી અને જીતરીને ડોશી પાસે પહોંચ્યા. ડોશી કોઈ મોટા સરકારી અધિકારી જેવી વ્યક્તિને પોતાની સામે જીભેલી જોઈને ગભરાઈ ગઈ, પરંતુ રાન્દેએ તેને સાંત્વના આપીને તેનો લાકડાંનો ભારો સ્વયં પોતાના હાથે જીયકીને તેના માથા પર મૂકી આપ્યો. ડોશી તેમને આશીર્વાદ આપતી પોતાના ધર તરફ ચાલી નીકળી.

આવી જ એક ઘટના બંગાળના ખૂબ મોટા જમીનદાર કાસીમ બજારના મહારાજ મણીન્દ્રચંદ્ર નંદી વિશે જાણવા મળે

છે. એક દિવસ કલકતા જતી ગાડી જ્યારે ગુસ્કરા સ્ટેશને થોભી, તો તેમાંથી અનેક મુસાફરો ઉત્ત્યાર્થી એક વૃદ્ધ પણ ત્યાં ઉત્તરી પડી. તેની પાસે એક પોટલું હતું, જે વજનમાં ભારે હતું. તેણે તે બહાર ખેંચવાનો ખૂબ પ્રયાસ કર્યો, પણ ખેંચી ન શકી. આ બાજુ ગાડી ઉપડવાનો સમય થઈ ગયો અને મુસાફરોનાં ટોળેટોળાં ગાડીમાં ચઢવા લાગ્યાં. આ જોઈને ડોશીમા ખૂબ ગભરાયાં અને અનેક યાત્રીઓને પોતાનું આ પોટલું બહાર કાઢી આપવાની વિનંતી કરવા લાગ્યાં, પણ આવી ભીડભાડ અને ઉતાવળમાં કોઈએ તેમના તરફ ધ્યાન ન આપ્યું. સૌ પોતપોતાના કામમાં વ્યસ્ત હતા અને વારંવાર કહેવા છતાં ડોશીની વાત કોઈ સાંભળી રહ્યું નહોતું. આખરે હતાશ થઈને ડોશીમા રડવા લાગ્યાં, પરંતુ ત્યાં ઉભેલી એક પણ વ્યક્તિ એવી ન નીકળી, જે તેમની પર દયા દાખવે. સંજોગોવશાંત તેના રોવા-કકળવાનો અવાજ દૂરથી મહારાજ મણીન્દ્રચંદ્રએ સાંભળ્યો, જેઓ એ જ દ્રેનના ફસ્ટ કલાસના ડબ્બામાં બેસીને કલકતા જઈ રહ્યા હતા. તેઓ પોતાના ડબ્બામાંથી ઉત્તરીને દોડતા જ્યાંતે ડોશી હતાં તે ત્રીજા વર્ગના ડબ્બામાં આવ્યા અને જલદીથી તેનું પોટલું ઉતારી તેના માથા પર મૂકી દીધું. તે સમયે ગાડી ઉપડવાની તૈયારી હતી. ગાડી ઉપડવાની વ્હીસલ વાગી ચૂકી હતી. ડોશી કૃતજ્ઞતા પ્રગટ કરે તે પહેલાં જ તેઓ દોડીને પાછા પોતાના ડબ્બામાં જઈને બેસી ગયા. ડોશી આંખોથી કૃતજ્ઞતાનાં આંસુ વરસાવતી અને મહારાજને અનેક આશીર્વાદ આપતી ચાલી ગઈ.

આશ્રિતો પ્રત્યે ઉદારતા

જેમ કે અમે ઉપર લખી ચૂક્યા છીએ કે લોકો પોતાનાથી મોટા અને સમાન સ્થિતિના માણસો સાથે તો મોટેભાગે સજજનતાનો,
ઉદારતા અને દુરદર્શિતા

ઉદારતાનો વ્યવહાર કરવાનું જરૂરી માને છે, પરંતુ નાના લોકો સાથે, પોતાના નોકરો કે સેવકો સાથે મજજુનતાનો વ્યવહાર કરવાનું તેમને યોગ્ય લાગતું નથી. અનેક લોકોને એવો ઘ્યાલ હોય છે કે નોકરો સાથે આવી નામતા કે સૌઝન્યનો વ્યવહાર કરવાથી તેઓ સ્વેચ્છાચારી અને નિરંકુશ બની જાય છે. જે લોકોને અમે પગાર આપીને અમારા આરામ માટે નોકર તરીકે રાખ્યા છે, તેમની સાથે સૌઝન્ય રાખવાની શી જરૂર ? જો તેઓ પોતાનું કામ યોગ્ય રીતે અને મહેનતથી નહિ કરે અથવા તો આશ્વાપાલનમાં ફીલાશ દાખવશે તો તેમને જરૂર દંડ આપવામાં આવશે. અમે એવા ઘણા લોકોને જોયા છે કે નોકરો સાથે જ્યારે વાત કરે ત્યારે મોહું કુલાવીને કડવા શબ્દોમાં જ વાત કરે. તેઓ નોકરો સાથે મીઠી ભાષામાં બોલવાને પોતાની શાનની વિરુદ્ધ માને છે. કેટલાય અહંકારી, શેઠ, અમીર નામધારીઓ ભલા નોકરોને પણ ધમકાવતા જ રહેતા હોય છે અને કેટલાક તો નોકરોને મારપીટ કરવાને પણ પોતાનો આધિકાર સમજે છે, પરંતુ શું આવી રીતના વ્યવહારથી વાસ્તવમાં કોઈ લાભ થાય છે ખરો ? તેનું પરિણામ હંમેશાં ખરાબ જ આવે છે. આવા કઠોર અને દુષ્પ્રકૃતિના માલિકથી નોકરો હંમેશાં અસંતુષ્ટ જ રહે છે, તેની વિરુદ્ધ અંદરોઅંદર પૂર્યાત્રો જ રચતા રહે છે અને જ્યારે પણ તક મળે ત્યારે તેમને નુકસાન પહોંચાડે છે.

બંગાળના એક વિદ્બાન અને નેતા શ્રી ભૂદેવ મુખોપાધ્યાય પોતાના નોકરો સાથે ઘણો શિષ્ટતા અને દયાભર્યા વ્યવહાર કરતા હતા. તેમની પત્નીએ એકવાર કહ્યું હતું, “મને લાગે છે કે આ નોકરો ઘરના છોકરાઓ કરતાં પણ વધારે દયા અને ઉદારતાને પાત્ર હોય છે. છોકરાઓ તો બિલકુલ આપણી પાસે જ રહે છે અને તેઓ જે દીઢું તે મેળવી શકે છે. આપણે પણ તેમને સુખી રાખવાનો

સતત પ્રયત્ન કરીએ છીએ. તેઓ જ્યારે બીમાર પડે ત્યારે રાતદિવસ આપણે તેમની પાસે બેસી રહીએ છીએ, પરંતુ જ્યારે નોકર બીમાર થઈને પીડાથી 'હાયહાય' પોકારે છે ત્યારે તેની સારવાર માટે તેના માબાપ કંઈ થોડાં આવી શકે છે? તે સમયે આપણે પણ તેમની સાથે માબાપ જેવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ. નોકર પર પૂરો વિશ્વાસ રાખીને તમે ધંધું બધું કરો છો. તેને તમારા ધરની ચાવી સુદ્ધાં સોંપી દો છો, પરંતુ તે તો તમારી દયાના ભરોસે પોતાનો પ્રાણ પણ તમને સોંપી દે છે."

ઉદારતા અને દૂરદર્શિતા

ઉદારતાના ગુણનો દૂરદર્શિતા સાથે એક પ્રકારનો વિશેષ સંબંધ છે. આપણે જ્યારે કોઈ અજ્ઞાની વ્યક્તિ સાથે અનાયાસે જ ભલાઈ કરીએ છીએ ત્યારે આપણાને કે બીજાને આમાં કોઈ નજીકનો લાભ કે ઉપયોગ જણાતો નથી. ધણા બધા લોકોને તો આવી રીતે બીજાની સેવા કે સહાયતાનાં કાર્યો નકામાં જણાય છે, પરંતુ દૂરદર્શા માણસો સારી રીતે જ્ઞાનો છે કે આવી રીતે જે કાર્ય શુદ્ધ ભલાઈની ભાવના સાથે કરવામાં આવે છે તેનું શુભ પરિણામ આગળ જતાં કોઈક ને કોઈક રીતે આપણાને અવશ્ય મળે છે. જેવી રીતે ખેતી કરતી વખતે ખેડૂત ઉત્તમ અનાજના દાણા માટીમાં વાવી દે છે અને તે સમયે પ્રત્યક્ષ રીતે તો એવું જણાય છે કે આ અનાજના દાણા નકામા ગયા, પરંતુ અમૃક સમય પછી એ જ દાણા અનેકગણા થઈને ખેડૂતને પાછા મળે છે. આવું જ નિષ્ઠામ ભાવથી કરવામાં આવેલી ભલાઈ અંગે માનવું જોઈએ. તેનું શુભ ફળ કોઈક ને કોઈક રૂપમાં આપણાને મળવું અનિવાર્ય હોય છે.

પરિસ્�િતિઓને દોષ દેવો વ્યર્થ છે

ધર્મા બધા લોકો પરિસ્થિતિઓની પ્રતિકૂળતાનું બહાનું કાઢીને
બીજાની મદદ અને સેવાનાં કાર્યોમાંથી છટકવા માગે છે. અમે એવું
નથી કહેતા કે માણસના જીવનમાં મુશ્કેલીઓ નથી આવતી, પરંતુ
જે વ્યક્તિનો સ્વભાવ ઉદાર અને પરોપકારી હશે, તે ગમે તેવી
પરિસ્થિતિમાં પણ તેના માટે કોઈક ને કોઈક રસ્તો શોધી કાઢશે.
એ તો બધા જ જાણે છે કે ઉદારતા, સહાયતા, દાન વગેરેની
શ્રેષ્ઠતાનો નિર્ણય તેના ઓછા કે વધારે પ્રમાણથી નહિ, પરંતુ તેની
ભાવનાના આધારે થાય છે. એક કરોડપતિના એક લાખ રૂપિયાના
દાન કરતાં એક ગરીબ મજૂરના બે આનાનું દાન આ દાચિએ વધારે
ત્યાગ અને મહત્વાનું માનવામાં આવે છે.

માણસે દરેક સમયે અનેક પ્રકારની સમસ્યાઓનો સામનો કરવો
પડે છે. જે વ્યક્તિ સફળતાપૂર્વક આ સમસ્યાઓને હલ કરી લે છે
તેનું જીવન સુખી રહે છે, પરંતુ જે સામે આવતી સમસ્યાઓથી
ભાગવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે સદાય કુઃખી રહે છે. પોતાની જાતને
સમજવી, પોતાની શક્તિઓને ઓળખવી અને આત્મસંયમ
ક્રેણવવો એ જ સમસ્યાઓને હલ કરવાનું સાધન છે. જેમનામાં
પોતાના વિચારોનું નિયંત્રણ કરવાની અને તેમને સુવ્યવસ્થિત
કરવાની જેટલી શક્તિ હોય છે, તેટલા જ તે પોતાની
પરિસ્થિતિજન્ય સમસ્યાઓને હલ કરવામાં સમર્થ નીવડે છે.
પોતાના વિચારોને નિયંત્રિત ન રાખવાથી પરિસ્થિતિઓ પ્રતિકૂળ
થઈ જાય છે અને સામાન્ય સમસ્યાઓ પણ ભયંકર જણાય છે.

જ્યારે માણસમાં નકામાપણું આવે છે ત્યારે તે પોતાની
અકર્મણ્યતાનો દોષ વાતાવરણના માથે ઓળાડી દે છે. આવી રીતનો

મિથ્યા સંતોષ પ્રાપ્ત કરે છે, પણ તેનાથી તેનો માનસિક કલેશ દૂર થતો નથી, જેલટાનો વધી જાય છે. જે લોકો જીવનમાં ખૂબ જીચા આદર્શ ધરાવે છે, તેઓ આદર્શ જીવન અનુસાર આચરણ ન કરી શકવા માટે મોટેભાગે પોતાની પરિસ્થિતિઓને જ દોષ હેતા રહે છે. આવી રીતનું દોષારોપણ માણસની બીજાની સેવા ન કરવાની દૃષ્ટિનું જ પરિષામ છે. જ્યારે માણસમાં સ્વાર્થપરાપ્રાણતા આવે છે ત્યારે તેના મનમાં ભય અને ચિંતાઓ પેદા થાય છે. આ ભય અને ચિંતાઓ માણસની માનસિક શક્તિઓને નષ્ટ કરી નાખે છે. આવા માણસમાં નિરાશા બાપી જાય છે. તે કોઈ પણ કામમાં સફળતાની સંભાવના જોતો નથી. તે પોતાને શત્રુઓથી ઘેરાયેલો અનુભવે છે. તે બીજાઓની સાચા હદ્યથી સેવા કરવા માગતો નથી, પરંતુ તે એ વાતનો સ્વીકાર ન કરી, વાતાવરણમાં પોતાની અકર્મણ્યતાનું કારણ શોધે છે. પેસાની અદ્ધતા, મિત્રોની ખોટ વગેરે બાબતો શુભ કામ કરવામાં અવરોધ પેદા કરે છે. ક્યારેક ક્યારેક કાલ્યનિક અથવા વાસ્તવિક રોગ કામમાં અડયણ જીભી કરે છે.

આવા વિચારો સામાન્ય યુવાનોના હોય છે, જે તેમને સાવ નકામા બનાવી દે છે. આવા વિચારોના કારકો માણસ પોતાની આસપાસ પ્રતિકૂળ વાતાવરણ પેદા કરી લે છે. તે એવું વિચારે છે કે વાતાવરણ કોઈ પણ પ્રકારના વિચારો તથા આચરણનું કારણ હોય છે. વિચાર અને આચરણ વાતાવરણમાં ઉપસ્થિત પરિસ્થિતિઓનું માત્ર પરિષામ હોય છે. જે વ્યક્તિ પોતાના કર્તવ્યથી ભાગવા માગે છે તે ઉપરોક્ત વિચારોને દફતાપૂર્વક પકડી લે છે. માનસિક તથા શારીરિક રોગીઓ વાતાવરણને જ પોતાના રોગનું કારણ માને છે. માણસને રોગ ન હોય ત્યારે તે રોગની કલ્યના કરી લે છે, જેનાથી તે પોતાના પ્રમાણનું કોઈ બછાનું બતાવીને પોતાની

કર્તવ્યબુદ્ધિને છેતરી શકે. જેવી રીતે આપણે બીજાની સાથે દગ્ધો કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, એવી જ રીતે આપણે પોતાની જાત સાથે પણ દગ્ધો કરીએ છીએ. જ્યાં સુધી આ દગ્ધો કરવાની મનોવૃત્તિનો અંત નહિ આવે ત્યાં સુધી માણસ પોતાની જાતે સારાં કામો કરવાની શક્તિ પામતો નથી. દગ્ધો કરવાની મનોવૃત્તિથી માનસિક શક્તિનો વિનાશ જ થાય છે.

જ્યારે માણસ આધ્યાત્મિક રીતે વિચાર કરવા લાગે છે ત્યારે તે પોતાના આચરણ અને સફળતાનું કારણ પોતાના વિચારોને જ માને છે. માણસના વિચારો તેના જીવન સાથે સંબંધ ખરાવતી તમામ વસ્તુઓના કારણો હોય છે. આપણે જેવા હોઈએ છીએ તેવો જ આપણો સંસાર હોય છે. આપણે આપણી બુદ્ધિને અનુરૂપ જ સંસારના પદાર્થોને પામીએ છીએ. આ મનોવિજ્ઞાનનો સામાન્ય સ્થિરતા છે. આપણી સામે મુકવામાં આવેલો પદાર્થ પણ આપણા સંસ્કારો, કલ્યાણાઓ અને વિચારોને અનુરૂપ જરૂાય છે. આપણા મનમાં જેવા પ્રકારની ભાવનાઓ રહે છે એવા જ રૂપમાં બાહ્ય પદાર્થો આપણને દેખાય છે.

કોઈ વ્યક્તિને સારા કે ખરાબ વિચારોવાળા માણસો તેના વિચારો અનુસાર જ મળતા હોય છે. જે વ્યક્તિ પોતાની જાતથી પરેશાન હોય, તે પરેશાન કરનારા લોકોથી પોતાને ઘેરાયેલી અનુભવે છે. સારા વિચારવાળી વ્યક્તિને સારા માણસો મળે છે, ખરાબ વિચારવાળી વ્યક્તિને ખરાબ.

વાતાવરણમાં આધ્યાત્મિક કારણોસર પણ પરિવર્તન થાય છે. માણસના જેવા વિચારો હોય છે તે અનુસાર બીજા લોકો કે પરિસ્થિતિઓ તેની સમક્ષ આવે છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ આપણી પાસે એટલા માટે આવે છે કે આપણા અંતરિક મનમાં તેના આવવાની

આવશ્યકતા હોય છે. પોતાના સ્વભાવને ન આણવાના કારણે જ મનુષ્ય બીજા લોકોના આચરણથી દુઃખી રહે છે અથવા પરિસ્થિતિઓની પ્રતિકૂળતાની ફરિયાદ કરતો રહે છે. પોતાનો જ સ્વભાવ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિઓ પેદા કરે છે. આવા પ્રકારની પરિસ્થિતિઓ આપણા આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે જરૂરી હોય છે. અંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે કે સમાન પાંખોવાળાં પક્ષીઓ એક સાથે ભરે છે. જે જેવો હોય છે તેવી જ વ્યક્તિ તેને મળી જાય છે. આપણે સદાય આપણા જ જેવી વ્યક્તિઓને અજ્ઞાત જગતમાંથી આકર્ષિત કરતા રહીએ છીએ અને દૂર દૂરથી આપણા જેવી વ્યક્તિના સંપર્કમાં આવી જઈએ છીએ. બધી વ્યક્તિઓને એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે તેમના વિચારો જ લઈ જાય છે. વિચારોના આવી જવાથી એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જવાનું કારણ મળી જાય છે. વિચારોની ઉત્પત્તિ આંતરિક પ્રેરણાઓથી થાય છે.

બધી ઘટનાઓનાં બે કારણો હોય છે- એક આંતરિક અને બીજું બાહ્ય. આપણે જે કારણોને ઘટનાનું સાચું કારણ માનીએ છીએ તે વાસ્તવમાં બાહ્ય કારણ માત્ર હોય છે. ઘટના માટે આ કારણો એટલાં મહત્વપૂર્ણ નથી હોતાં કે એટલાં આંતરિક કારણો હોય છે. આંતરિક કારણો તરફ મોટે ભાગે આપણું ધ્યાન જતું નથી. તેના માટે શાંત વિચારોની જરૂર હોય છે. પોતાના વ્યક્તિગત સ્વાર્થથી ઉપર ઉઠવાથી જ માણસને આંતરિક તથા વાસ્તવિક કારણની ખબર પડે છે. ઘટનાનું આંતરિક કારણ સૂક્ષ્મ વિચાર હોય છે. જે માણસને જે વાતનો ભય હોય છે તે જ વાત તેના જીવનમાં બની જાય છે, પછી ભલેને તેના પ્રત્યે તે ગમે તેટલો સતક કેમ ન હોય ? એ ઘટનાને તેના વિચારો જ ઘટિત કરે છે. એવી જ રીતે સંદેહ વિનાના શુભ વિચારો પણ ઘટિત થાય છે. આપણે જેવા પ્રકારના લોકોને દીચ્છીએ

છીએ, તેવા લોકો અનાયાસે જ આપણા પ્રત્યે આકર્ષિત થાય છે. આપણા વિચારો દેશ અને કાળની સીમાઓને માનતા નથી. વિચારોની કોઈ સીમા હોતી નથી અને તેમની ગતિનું કોઈ માપ હોતું નથી. વિચાર એક જ કાળમાં આખી સૂચિની પરિકમા કરી શકે છે. તેમની શક્તિ પણ અમોદ છે. આથી જેવી વ્યક્તિને આપણે ઈચ્છતા હોઈએ તેના આંતરિક મનમાં આપણા તરફથી અજ્ઞાત પ્રેરણા થઈ જાય છે, પરંતુ અહીં એ ધ્યાન રાખવું જરૂરી છે કે આવી ઈચ્છા ઉપરથિતી ન હોવી જોઈએ, આંતરિક મનની હોવી જોઈએ. આપણું આંતરિક મન જે બાબતો ઈચ્છે છે, તે જ ઘટનાઓ આપણા જીવનમાં બને છે.

જે માણસ સમાજસેવા કરવા માગે છે તેને બધા જ પ્રકારની પરિસ્થિતિઓ અનુકૂળ જણાય છે. પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિઓ પણ આપણને અનુકૂળ બની જાય છે. જે માણસ પરિસ્થિતિઓથી ડરતો નથી તેનાથી પરિસ્થિતિઓ ડરે છે અને તેને અનુકૂળ બની જાય છે. સમાજની સેવા કોઈ દૂરની વસ્તુ નથી. એ દરેક જગ્યાએ આપણી સામે જ હોય છે. સમાજ વ્યક્તિઓનો બનેલો છે. સમાજની એક પણ વ્યક્તિને પ્રસન્નાચિતા કરવી એ સમાજની અન્ય વ્યક્તિઓની મોટી સેવા છે. પ્રસન્નાચિતા વ્યક્તિને જોઈને બીજા લોકો પણ પ્રસન્ન થાય છે. રોતા માણસો રોતાઓની જ સંખ્યા વધારે છે. તેઓ પોતાનો રોગ બીજાઓમાં પણ ફેલાવે છે. જેઓ પોતે સુખી છે તેઓ બીજા લોકોને પણ સુખી બનાવે છે. જેઓ પોતે દુઃખી છે તેઓ બીજાને પણ દુઃખી કરી નાખે છે. આથી સંસારના એક પણ માણસને પ્રસન્ન કરવો એ તેની મોટી સેવા છે. મનની પ્રસન્નતા, ધન કે સંપત્તિ વધવાથી આવતી નથી, પણ આશાવાદની વૃદ્ધિ અને સ્વાર્થપરાયણતાના ત્યાગથી આવે છે.

ઉદારતા એક દેવી તત્ત્વ છે

ઉદારતા એ માનસિક ગુણ છે. ભૌતિક પરિસ્�િતિઓ સાથે તેનો કોઈ ખાસ સંબંધ નથી. મોટેભાગે એવું જોવા મળે છે કે લખપતિ લોકો દરેક બાબતમાં કંજૂસાઈ કરે છે. તેમના પર બીજાના દુઃખનો કોઈ પણ પ્રભાવ પડતો નથી. તેઓ હંમેશાં પોતાના લાભ પર જ નજર રાખે છે. આનાથી જીલદું, બિલકુલ સામાન્ય સ્થિતિનો અને ગરીબ માણસ સમય આવ્યે તરત જ બીજાને મદદ કરવા માટે દોડી જાય છે અને બીજાને દુઃખમાં ફસાયેલો જોઈને દ્રવિત થઈ ગઠે છે. તેનું એક કારણ એ પણ હોય છે કે ગરીબ પોતે અભાવગ્રસ્ત હોવાના કારણો તેને બીજાના દુઃખનો તરત જ અનુભવ થઈ જાય છે, જ્યારે વનવાનને કોઈ પણ રીતે ધન ભેગું કરવા સિવાય બીજી કોઈ વાતનો અનુભવ હોતો નથી.

જે લોકો બીજાની સેવા કે ઉપકાર કરવા માગતા નથી તેઓ જ ઉદારતાનાં કામોમાં જાતજાતનાં બહાનાં શોધતા હોય છે. નહિતર આ એક એવું દેવી તત્ત્વ છે, જે માણસના વ્યક્તિત્વને અત્યંત આકર્ષક અને અનેક ગુણોનું કેન્દ્ર બનાવી દે છે. ઉદાર વ્યક્તિની સાથે હંમેશાં બહુમતી લોકોની શુભકામનાઓ અને આશીર્વાદ રહે છે. કોઈ કારણવશ તે મુશ્કેલીમાં આવી પડે કે નિર્ધન થઈ જાય તો પણ લોકોની સહાનુભૂતિ તેની સાથે રહે છે અને તેના આદર-સન્માનમાં કોઈ જોડાપ આવતી નથી. આથી માણસે પોતાનાં કાર્યો, વ્યવહાર અને વિચારો દ્વારા હંમેશાં બીજાઓની સાથે ઉદારતાભર્યો વ્યવહાર કરવો જોઈએ અને તેના દ્વારા કોઈના લાભ સિવાય કોઈ પણ પ્રકારનું શારીરિક કે માનસિક કષ ન પહોંચે એ વાતનું સતત ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

મુદ્રક : યુગ નિર્માણ યોજના પ્રેસ, મથુરા.